

УДК 330.567.2

Дем'янчук О.О.

ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ: ЧИННИКИ, ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ

У статті розглянуто значення, особливості, чинники заощадження домогосподарств України, показники доходів і заощаджень домогосподарств. Досліджено і виявлено тенденцію до зменшення заощаджень інших суб'єктів економіки, на відміну від яких домогосподарства свої заощадження збільшують. Можливості кредитування економіки домогосподарствами таким чином зростають. Проаналізовано інвестиційні можливості домогосподарств України.

Ключові слова: домогосподарства, заощадження, показники заощаджень домогосподарств, чинники заощадження, фінансова поведінка домогосподарств.

Демьянчук Е.А.

СБЕРЕЖЕНИЯ ДОМОХОЗЯЙСТВ УКРАИНЫ: ФАКТОРЫ, ОСОБЕННОСТИ, ТЕНДЕНЦИИ

В статье рассмотрены значение, особенности, факторы сбережения домохозяйств Украины, показатели доходов и сбережений домохозяйств. Исследована и выявлена тенденция к уменьшению сбережений других субъектов экономики, в отличие от которых домохозяйства свои сбережения увеличивают. Возможности кредитования экономики домохозяйствами возрастают. Проанализированы инвестиционные возможности домохозяйств Украины.

Ключевые слова: домохозяйства, сбережения, показатели сбережений домохозяйств, факторы сбережения, финансовое поведение домохозяйств.

Demyanchuk O.O.

HOUSEHOLD SAVINGS OF UKRAINE: FACTORS, FEATURES, TRENDS

The article investigates the value characteristics of household savings of Ukraine, factors and indicators of income and household savings. Analyzes investment opportunities of households of Ukraine.

The household saving rate is defined as the share of household net disposable income that is saved. Household saving in the System of National Accounts (SNA) / European System of Accounts (ESA) system is defined as household net disposable income, less consumption, plus the change in net equity of households in pension funds. The household sector refers in most cases to the household sector (S14 in the System of National Accounts terminology) plus the non-profit institutions serving households (sector S15). Household net disposable income consists essentially of income from employment and from the operation of unincorporated enterprises, plus receipts of interest, dividends and social benefits minus payments of current taxes, interest and social contributions. Household consumption expenditure consists mainly of cash outlays for consumer goods and services. Most OECD countries follow the SNA 2008/ESA 2010 accounting frameworks. Forecast is based on an assessment of the economic climate in individual countries and the world economy, using a combination of model-based analyses and expert judgement. This indicator is measured as a percentage of household disposable income.

Key words: *household, savings, household's savings rates, savings factors, the financial behavior of households.*

Постановка проблеми. Для кожної країни, особливо для країн, що розвиваються, для країн з перехідною економікою, які «...мають обмежений доступ до ринків капіталу через притаманні їм специфічні макроекономічні та інституційні ризики»[1, с.185], мобілізація заощадження у вітчизняній економіці є однією із найважливіших передумов успішного економічного розвитку. Відсутність державних заощаджень змушує вдаватися до запозичень внутрішніх (яких недостатньо в українській економіці) або зовнішніх (які несуть у собі ризики та потенційний руйнівний вплив на країни, які недавно здобули державність)[2, с.72]. У зв'язку з цим особливу роль в українській економіці відіграють заощадження домогосподарств.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Проблеми національних заощаджень досліджують відомі вітчизняні вчені: О.Ватаманюк, А.Гальчинський, В.Геєць,

А.Гриценко, С.Злупко, Б.Кваснюк, С.Киреев, С.Панчишин, І.Радіонова, М.Савлук. Заслужують на увагу дослідження процесів заощадження зарубіжних науковців Н.Акіндінової, А.Булатова, П.Грегори та ін. Водночас багато питань, пов'язаних з дослідженнями національних заощаджень, є недостатньо вивченими.

Метою є дослідження заощаджень різних суб'єктів господарювання, з'ясування ролі і потенціалу домашніх господарств у процесі заощадження в країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній науковій літературі повно і глибоко обґрунтована роль заощаджень домогосподарств у економічному розвитку у роботах М.Савлука і О.Ватаманюка. Вони відзначають економічну, фінансову, соціальну і політичну роль таких заощаджень.[3, с.406; 1] О.Ватаманюк наголошує на необхідність врахування існування різних показників заощадження домогосподарств. “Актуальним завданням сьогодні залишається формулювання емпірично вичерпних і теоретично послідовних вимірників заощаджень”[1, с.190-191]. Основним джерелом макроекономічних даних по доходах, витратах і заощадженнях домогосподарств є Система національних рахунків. Також складається та аналізується Баланс грошових доходів і витрат населення (БГДВН).

Рахунки сектора домашніх господарств демонструють збільшення валового заощадження цього сектора з $\approx 3\%$ у 2000 р. до $\approx 15,2\%$ у 2010 р. Зменшення валового заощадження домогосподарств відбулося у 2006-2008 рр., але в кризові і післякризові 2009-2015 рр. заощадження знову зросли, хоча у 2011 р. вони зменшилися до $\approx 10\%$. Якщо зробити порівняння з іншими інституційними секторами, то в них валові заощадження з 2009 року і по теперішній час зменшуються. Рахунки сектора домашніх господарств показують, що цей сектор є чистим кредитором, більш того можливості кредитування економіки сектором домогосподарств збільшуються.

Доцільно назвати такі чинники заощадження цього сектора:

- 1)рівень доходів домогосподарств та ступінь їх диверсифікації (оплата праці, доходи від власності, соціальні трансферти і т.інш.);
- 2)податки та різні соціальні платежі та відрахування з доходів домогосподарств зменшують можливості для заощадження;

3) динаміка споживчих витрат (витрачається те, що могло бути заощаджено);

4) макроекономічна ситуація в країні (у тому числі ефективна монетарна політика, стабільність курсу національної валюти, фінансова стабільність, стабільність банківської системи, розвиненість фінансового ринку, “детінізація” економіки і т.інш.).

Ряд вітчизняних дослідників процесів заощадження, у тому числі особистих заощаджень, наголошують на необхідності аналізувати заощадження домогосподарств не лише на основі даних Системи національних рахунків, а і спираючись на дані Балансу грошових доходів і витрат населення (БГДВН), на бюджетні обстеження домогосподарств.[4;1;5;6] Слід зауважити, що у західних наукових дослідженнях заощаджень домогосподарств розраховують декілька базових агрегованих показників заощаджень домогосподарств[7, р.5], оскільки “...пошук шляхів розв’язання різних економічних проблем може потребувати аналізу різних показників заощаджень”[8, р.182].

При дослідженні заощаджень домогосподарств виникають серйозні проблеми інформаційного характеру, пов’язані з наступним:

1) широко розповсюджені явища, які неможливо виміряти (отримання доходів домогосподарствами від “тіньової” економіки, “тіньової діяльності”; приховування домогосподарствами своїх доходів, отримання зарплат від легальної діяльності, але в “конвертах”);

2) поява нових процесів у сфері грошових доходів і видатків населення під впливом ринкового реформування економіки, які складно виміряти з задовільною точністю (доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості; доходи від власності; доходи від продажу домашнього майна; доходи і заощадження, які формуються у позабанківській сфері; купівля-продаж іноземної валюти, яка здійснюється не через банківську систему обмінних пунктів; грошова допомога від родичів і т.ін.);

3) в оцінці негрошових доходів існують неточності (складно виміряти такі доходи в особистому підсобному господарстві від самозаготівель, безготівкові пільги та субсидії, допомогу продовольчими товарами, приріст чистої вартості

багатства у формі нагромадження реальних активів (нагромадження основних фондів і матеріальних запасів особистих підсобних господарств) і т.ін.);

4) статистичних і фінансових даних підприємств, фінансових установ, адміністративних органів, бюджетних організацій і т.ін. недостатньо для аналізу показників доходів і видатків домогосподарств, необхідні також статистичні обстеження, експертні оцінки;

5) разом з тим, хоча вибірккові статистичні обстеження умов життя домогосподарств є важливими для аналізу, але вони "...не дають змоги поглиблено проаналізувати особисті заощадження, не містять усіх їх складових" [5, с.227]. М.Савлук зазначає, що "показники чистих заощаджень можуть бути деформовані, оскільки у матеріалах обстежень не виокремлюють приріст готівки на руках у населення"[6, с.119];

б) існують певні розбіжності між показниками доходів, витрат і заощаджень домогосподарств, які отримані на основі даних СНР, БГДВН, бюджетних обстежень, інших методик розрахунку доходів і видатків населення. Такі розбіжності пояснюються застосуванням відмінних методик і, як справедливо зазначає проф. Ватаманюк О.З., "...одержання достовірних і надійних статистичних даних є однією з ключових проблем під час аналізу економічних процесів у країнах з перехідною економікою. На певному етапі відсутність потрібних даних починає помітно гальмувати наукові дослідження і ускладнює формулювання ефективних заходів економічної політики"[1, с.202].

Подивимося як виглядають заощадження домогосподарств у Балансі грошових доходів і витрат населення. Важливим для аналізу є поділ заощаджуваних коштів населення у БГДВН на дві складові: нагромадження нефінансових активів та приріст фінансових активів (такий приріст в свою чергу складається із приросту грошових вкладів та заощаджень в цінних паперах; заощаджень в іноземній валюті; одержаних позик за виключенням погашених). Аналіз нефінансових і фінансових активів показує, що, по-перше, значно переважають фінансові активи (виключенням лише був 2008 р., коли нефінансові активи перевищили фінансові активи населення); по-друге, у зв'язку з кризою 2008-2009 рр. і у наступні роки нефінансові

активи зменшилися, а фінансові активи, навпаки, зросли, але всередині фінансових активів (в їх структурі) відбулися зміни; по-третє, у фінансових активах населення переважали грошові вклади в національній валюті, лише у 2009 р. заощадження в іноземній валюті значно перевищили грошові вклади в національній валюті і це пов'язано, безумовно, з економічною кризою 2008-2009 рр. Вже з 2010 р. ситуація змінилася, домогосподарства знову почали робити грошові вклади переважно в національній валюті, але 2011-2015 рр. продемонстрували нестійкість такої тенденції (залишаються проблеми в грошово-кредитній політиці, не стабілізувався курс національної валюти, залишається недовіра до банківської системи і національної грошової одиниці, не дивлячись на більші відсотки по гривневим депозитам у порівнянні з депозитами у валюті і застосування різних методів залучення вільних коштів населення); по-четверте, з 2005 р. почали зростати позики, а з 2009 р. розпочалися проблеми у населення з їх погашенням.

Взагалі зазначимо, що цифри по заощадженням домогосподарств у рахунках СНР та у БГДВН майже співпадають (у БГДВН показники незначно менші, ніж у рахунках СНР) і показують ту ж саму тенденцію до збільшення заощаджень домогосподарств (невелике зменшення таких заощаджень мало місце у 2003, 2006-2008 рр.). Заощадження домогосподарств України значно зросли у кризові та післякризові 2009-2015 рр. (таке ж стрімке зростання заощаджень домогосподарств було у 2004-2006 рр. у період економічного зростання). Як справедливо відмічає М.Меламед: “Особливістю економічної поведінки домашніх господарств України є постійна висока схильність до заощадження грошей, що навіть зростала у ті періоди, коли грошове наповнення ВВП скорочувалося внаслідок інфляції...”[4, с.161]

Доцільно зробити наступні узагальнення:

- 1) вирішальну роль чинника доходів у системі чинників формування заощаджень домогосподарств;
- 2) домінування у структурі доходів домогосподарств заробітної плати та соціальних трансфертів (соціальних допомог), навіть на теперішній час частка соціальних допомог і соціальних трансфертів дорівнює частці заробітної плати;

3) незначна частка у структурі доходів прибутку та змішаного доходу і доходів від власності (частка прибутку та змішаного доходу з початку 2000-х років майже не змінилася і становить $\approx 13-15\%$ ВВП, а доходи від власності $\approx 2-5\%$ ВВП).

Така структура доходів (враховуючи середній рівень заробітної плати та соціальних виплат) "...визначають низьку здатність фізичних осіб до інвестицій на фінансовому ринку України"[9, с.269-270]. Іншими словами, хоча доходи домогосподарств України можуть сприяти заощадженням населення, але вони переважно зорієнтовані на забезпечення потреб виживання і мають достатньо низький інвестиційний потенціал.[10, с.4-6]

Вважаємо за необхідне навести іншу точку зору стосовно інвестиційних можливостей домогосподарств України. Ряд вітчизняних дослідників вказують на недооцінку заощаджень домогосподарств із-за існування "прихованих" фінансових потоків в економіці, складності вимірювання реальних обсягів грошових і негрошових доходів населення.[11, с.161-165; 1] "...Цілком справедливими є ствердження про те, що інвестиційний потенціал домашніх господарств може досягати 10-15% ВВП"[4, с.162]. Доречно нагадати повідомлення президента Асоціації українських банків О.Сугоняко про те, що на руках у населення України (поза банківськими рахунками) знаходиться від 40 до 60 млрд. дол. США.[12] Виведення цих грошей "з тіні" та залучення їх до фінансового обігу сприятиме збільшенню інвестиційних можливостей для потреб реального сектора економіки. Необхідно також враховувати, що світова криза 2008-2009 рр. та після-кризові 2010-2015 рр. викликали суттєві деформації у заощадженнях населення. У ці роки в Україні, "внаслідок "банківської кризи"...коли окремі (переважно середні та малі) банківські установи перестали обслуговувати депозити клієнтів, а урядом було введено тимчасовий мораторій на зняття населенням грошових коштів з депозитів – домашні господарства надали перевагу зберіганню заощаджень у національній та іноземній валюті вдома, вивівши тим самим потенційні інвестиційні ресурси з кругообігу та обслуговування національного виробництва"[13, с.473].

Ми вважаємо, що для більш глибокого економічного дослідження заощадження домогосподарств і їх інвестиційних можливостей доцільно врахувати диференціацію

населення за рівнем доходу, так як така диференціація є одним із чинників суттєвої деформації у сфері заощадження населення.

Також треба враховувати диференціацію тіньових доходів, що викликає диференціацію заощаджень домогосподарств. Так, із 22 млн. економічно активного населення України у тіні працюють близько 5-7 млн. українців[14, с.50]. В Україні заробітна плата складає лише 41% всіх доходів населення, 59% складають пасивні доходи, в той час як в Європі має місце протилежна ситуація – на долю заробітної плати припадає 60-65% доходів і лише 35-40% складають пасивні доходи населення. Ця ситуація пояснюється тим, що значна частина працюючих в Україні отримують свої доходи у тіньовому секторі економіки. За оцінкою Міністерства соціальної політики розмір фонду тіньової заробітної плати в Україні складає 145 млрд. грн.[15]

Наше дослідження системи чинників заощаджень доцільно доповнити переліком чинників заощаджень домогосподарств, які глибоко проаналізовані в монографії д.ек.н. Ватаманюка О.З., а саме[1, с.231-254]:

1) економічне зростання, яке викликає зростання доходів населення, позитивно впливає на процес заощадження домогосподарств;

2) макроекономічна нестабільність (її прояви – рост інфляції та безробіття). Інфляція сприяє підвищенню рівня особистих заощаджень, водночас більш позитивно на заощадження впливає макроекономічна стабілізація;

3) процентна ставка майже не впливає на особисті заощадження, або вплив є незначним і може бути як додатним, так і від'ємним (це також залежить від рівня розвитку країни);

4) рівень розвитку фінансових ринків впливає на заощадження домогосподарств по-різному: так, збільшення рівня монетизації економіки ($M2/ВВП$) сприяє зростанню заощаджень населення, а послаблення позичкового обмеження зменшує рівень особистих заощаджень. Недостатній розвиток ринку споживчого кредитування змушує домогосподарства більше заощаджувати для придбання товарів тривалого користування. Але в цілому розвиненість фінансової системи,

наявність різних привабливих інструментів особистих заощаджень позитивно впливають на економічне зростання в країні, а, отже, і на процес заощадження;

5) державні заощадження (якщо вони зростають, то заощадження домогосподарств зменшуються, притому у такій залежності: 1% зростання державних заощаджень викликає зменшення приватних заощаджень (або лише заощаджень домогосподарств) на 0,3-0,6%;

б) прямі податки зменшують величину заощадження домогосподарств, непрямі податки не мають помітного негативного впливу на особисті заощадження. Зростання питомої ваги податків у ВВП і частки прямих податків у всіх податкових надходженнях і у ВВП призводить до зменшення особистих заощаджень;

7) рівень розвитку системи соціального страхування: існує обернений зв'язок між величиною витрат на соціальне страхування і рівнем особистих заощаджень. Державні соціальні трансфери, а також перехід від державного фінансування до приватних пенсійних схем позитивно впливають на обсяги особистих заощаджень (у країнах з розвинутою економікою зростання соціальних видатків зменшує потребу в особистих заощадженнях, а у країнах з перехідною економікою відбувається навпаки);

8) зовнішні чинники (перш за все сальдо поточного рахунку країни): збільшення дефіциту поточного рахунку (що викликає збільшення заощаджень іноземців) на 1% має наслідком зменшення рівня особистих заощаджень на 0,3-0,6%;

9) демографічні чинники в розвинутих країнах, де існує високий рівень розвитку системи соціального забезпечення, ці чинники слабо впливають на рівень особистих заощаджень. У країнах з низьким і середнім рівнями розвитку ці чинники мають значний вплив на рівень заощаджень домогосподарств: чим більша частка населення старше 65 років і менше 16-18 років, чим більша частка міського населення, тим менше особисті заощадження. Крім того, демографічні чинники пояснюють тенденції у зміні заощаджень домогосподарств у довгостроковому періоді.

Наприкінці аналізу чинників заощаджень домогосподарств доцільно виявити особливості фінансової поведінки домогосподарств України. Після знецінення заощаджень населення в Ощадбанку колишнього СРСР, після краху "фінансових

пірамід” 90-х років, який супроводжувався великими фінансовими втратами і недовірою до фінансових інститутів з боку населення, з початку 2000-х років домогосподарства знову почали заощаджувати, все більше розміщуючи вільні кошти у банках. Так, за 1980-1990 рр. обсяг депозитів домогосподарств у номінальному обчисленні зріс у 2,5 рази, а за 2000-2010 рр. – у 40,6 рази.[10, с.4] В середині 2000-х років почало зростати нагромадження нефінансових активів, що може розглядатися як зміна фінансової (заощаджувальної) поведінки населення з поведінки “виживання” та “відкладання грошей про запас, на тяжкі часи” на інвестиційну поведінку. Домогосподарства почали активно інвестувати в житлове будівництво, в придбання товарів тривалого користування і т.інш. Криза 2008-2009 рр. та післякризові 2010-2015 рр. примусили домогосподарства знову обрати поведінку застережливу. Нагромадження нефінансових активів значно зменшилося (інвестиції домогосподарств суттєво впали), знову почали зростати заощадження в іноземній валюті, неорганізовані заощадження (поза межами банківської системи).

Висновки з проведеного дослідження. Домогосподарства України і досі не хочуть брати на себе економічні ризики. Ми повністю погоджуємося з точкою зору д.ек.н. Ватаманюка О.З.: “...упродовж більшості років періоду ринкової трансформації економіки України у фінансовій поведінці населення переважали пасивні і традиційні форми поведінки. Більша частина заощаджень мала не інвестиційний, а страховий чи резервний характер”[1, с.231].

Найскоріше післякризове відродження економіки має посприяти зростанню реальних доходів в суспільстві, яке є найважливішим чинником заощадження всіх економічних суб’єктів. Збільшення рівня заощадження в суспільстві за певних умов об’єктивно викликає економічне зростання. Такий взаємозв’язок між національними заощадженнями та економічним зростанням є предметом подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Ватаманюк О.З. Заощадження в економіці України: макроекономічний аналіз.- Львів: ЛНУ ім. І.Франка.- 2007.- 536 с.

2. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар. / Пер. с англ.- К.: Вид. дім “КМ Академія”.- 2003.
3. Доходи та заощадження в перехідній економіці України. / За ред. С.Панчишина та М.Савлука.- Львів.- ЛНУ ім. І.Франка.- 2003.- 406 с.;
4. Меламед М. Інституційна структура заощаджень та інвестицій в економіці України // Національні заощадження та економічне зростання.
5. Дорофєєва Н. Методологічні проблеми вивчення особистих заощаджень в Україні // Доходи та заощадження в перехідній економіці України.- Львів: ЛНУ ім. І.Франка.- 2003.
6. Савлук М. Джерела формування грошових доходів населення, їх структура і напрямки використання // Доходи та заощадження в перехідній економіці України.- Львів: ЛНУ ім. І.Франка.- 2003.
7. Lusardi A., Skinner J., Venti S. Saving Puzzles and Saving Policies in the United States // NBER. Working Paper.- April 2001.- WP 8237.
8. Gale W.G., Sabelhaus J. Perspectives on the Household Saving Rate // Brookings Papers on Economic Activity, 1999.- №1.
9. Красножон С.В. Заощадження населення як чинник активізації інвестиційного процесу // Активізація інвестиційного процесу в Україні.- К.: КНЕУ.- 2012.
10. Заяць В.С. Інвестиційні можливості домогосподарств України: обмеження і перспективи // Інвестиції: практика та досвід.- 2012.- №5.
11. Національні заощадження та економічне зростання. За ред. д.ек.н. Кваснюка Б.Є.- К.: МП “Леся”.- 2000.- 304с.
12. Сугоняко О. Див. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rbc.ua/ukr/newsline/2009/03/29
13. Цибін О.С. Перспективи підтримки комплексного розвитку сектору домашніх господарств в Україні у кризовий період // Державне антикризове управління національною економікою: світовий досвід та проблеми в Україні / Матеріали наукової конференції.- 2010р., квітень- К.: КНЕУ.- 2010.

14. Кухоль І.М. Тіньова економіка України: причини виникнення та способи уникнення // Формування ринкових відносин в Україні.- Зб. наук. праць НДЕІ.- 2012.- №4.

15. Інтернет ресурс: Research and Branding Group.- www.rb.com.ua.

Дем'янчук Олена Олександрівна- кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана